

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Architektura wernakularna Podhala jako czynnik kształtowania krajobrazu i atrakcyjności turystycznej

Author: Urszula Myga-Piątek

Citation style: Myga-Piątek Urszula. (2009). Architektura wernakularna Podhala jako czynnik kształtowania krajobrazu i atrakcyjności turystycznej. "Acta Geographica Silesiana" ([T.] 5 (2009), s. 29-36).

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Urszula Myga-Piątek

Uniwersytet Śląski, Wydział Nauk o Ziemi, ul. Będzińska 60, 41-200 Sosnowiec

ARCHITEKTURA WERNAKULARNA PODHAŁA JAKO CZYNNIK KSZTAŁTOWANIA KRAJOBRAZU I ATRAKCYJNOŚCI TURYSTYCZNEJ

Мыга-Пёнтек У. **Вернакулярная архитектура Подхала как фактор формирования ландшафта и его туристической привлекательности.** Статья посвящена вопросам региональной архитектуры Подхала как ландшафтообразующего фактора. Обсуждены образцы регионального зодчества, традиции, культура и канон места, а также угрозы, приходящие из глобализации регионального культурного пространства. Описаны также аспекты туристической привлекательности региона, которая подкрепляется уходом за ландшафтом и охраной его самобытных качеств.

Myga-Piątek U. **Vernacular architecture of Podhale as a factor of landscape shaping and tourist attractiveness.** The article discusses the matters related to the regional architecture of Podhale as one of the factors that shape the scenic features of the region. It deals with building patterns, traditions, the culture and the canon of the place, as well as the threats resulting from globalization of the regional space. The text also refers to tourist attractiveness of the region, which is strengthened by care and protection of the regional features of the landscape.

Streszczenie

Artykuł omawia zagadnienia regionalnej architektury Podhala jako jednego z czynników kształtujących cechy krajobrazu regionu. Omawia wzorce budownictwa, tradycję, kulturę i kanon miejsca oraz zagrożenia jakie wynikają z globalizacji przestrzeni. Tekst odnosi się także do atrakcyjności turystycznej regionu, która zostaje wzmacniana poprzez pielęgnację i ochronę regionalnych cech krajobrazu.

WPROWADZENIE

Niniejszy artykuł jest spojrzeniem geografa na problematykę kształtowania tradycji miejsca i swojskości krajobrazu w regionie o bardzo wyrazistym i stosunkowo dobrze przetrwałym wzorcu architektonicznym. Wskazuje na związek jaki istnieje pomiędzy przyrodą a kulturą Podhala, który m. in. ujawnia się w cechach architektury wernakularnej oraz obrazuje się w charakterystycznych rysach krajobrazu kulturowego. Wybór regionu, na którego przykładzie zostanie zilustrowany powyższy problem, nie był przypadkowy – Podhale cechuje się ciągłością budowlanej tradycji, która – wprawdzie wielokrotnie zagrożona – obroniła się za sprawą m. in. intensywnie rozwijającej się turystyki.

Budownictwo wernakularne to obiekty użytkowe i funkcjonalne, będące wytworem kultury rzemieślniczej, które kształtowane są przez warunki geograficzne (głównie podłoże geologiczne, ukształtowa-

nie terenu, klimat) oraz dostępność lokalnych materiałów budowlanych (KRIER, 2001; OLIVER, 2003, 2006). Uznając takie założenie należy przyjąć, że panujące w danym regionie warunki klimatyczne, materiałowe i topograficzne determinują kulturę form i technik wykorzystywanych przy tworzeniu stylu regionalnego w budownictwie. Stąd też charakter i estetyka budownictwa wernakularnego kształtowane są dzięki stałemu powtarzaniu podstawowej formy, która ulega ciągłym modyfikacjom. Jednak zmiany adaptacyjne następują wyłącznie w wyniku nowego rozwiązania funkcjonalnego (ORŁOWICZ, 2008).

Celem artykułu jest przedstawienie głównych wzorców podhalańskiej architektury i analiza ich pierwotnego – deterministycznego związku z uwarunkowaniami przyrodniczymi, a następnie – ekonomicznymi. Artykuł stawia tezę, iż pierwotny determinizm przyrodniczy ludowej architektury Podhala zagubił się i został zastąpiony przymusem ekonomicznym: tradycyjna konstrukcja domów spełnia obecnie oczekiwania turystów i kształtowana jest na wzór markowej kolekcji turystycznej. Staje się tym samym produktem lokalnym, przeznaczonym na zyskowny zbył w konsumpcyjnym modelu turystyki.

BUDOWNICTWO REGIONALNE W POLSCE

Region architektoniczny to obszar, na którym występowały lub nadal występują formy budowlane o po-

krewnych cechach, wytworzone w procesie historycznym na skutek podobnych warunków rozwoju kultury materialnej ludności w nim zasiedlonej (TŁOCZEK, 1985). W budownictwie wernakularnym wykształciły się interesujące formy budynków drewnianych, charakterystyczne dla miejscowych warunków klimatycznych, obyczajów i rozwiązań konstrukcyjnych. Regionalne odrębności obejmują formę budynku i ukształtowanie jego bryły, materiał budowlany, system konstrukcji ścian, stropów i dachu, rodzaj pokrycia dachowego, zdobnictwo, rozplanowanie pomieszczeń, wyposażenie wnętrz i inne elementy. Silny wpływ na regionalne cechy budownictwa ma także ludowe rzemiosło artystyczne, przejawiające się w kształcie i rodzaju mebli, sprzętów domowych, zdobnictwie, tkaninach i ceramice. Przykładem mogą tu być dzieła ludowego snycerstwa na Podhalu (TŁOCZEK, 1985). W wyniku szczegółowych badań na terenie całej Polski udało się wyróżnić zaledwie kilka typologicznych grup chat, ukształtowanych jako charakterystyczne w pewnych regionach etnograficznych. Podział wynika z różnic konstrukcyjnych ścian, typów dachów, rzutów, uzależnionych w dużej mierze od warunków klimatycznych, rzeźby terenu, szaty roślinnej i budulca (KRZYSZTOFOWICZ, 1972).

Dziś tradycyjne budownictwo ludowe przetrwało w Polsce tylko w formie szczątkowej, a jego zasoby kurczą się z każdym rokiem, ulegając presji postępu i przemian cywilizacyjnych. Dla jednych drewniane chaty są malowniczym akcentem w krajobrazie, dla innych świadectwem przeszłości – rodzajem dziedzictwa kulturowego, które można podziwiać coraz częściej w skansenach, dla jeszcze innych – niechcianym przeżytkiem i przejawem zaco-fania cywilizacyjnego (BEDNAREK, 2008).

W ostatnich dziesięcioleciach na całym obszarze Polski gwałtownie zaczęły znikać dawne budynki wiejskie, zwykle drewniane, z dachami krytymi strzechą. Budownictwo okresu powojennego charakteryzowała zmiana podstawowych materiałów budowlanych. Drewno zastąpiły cegła i pustaki, a gontowe i słomiane pokrycia dachowe – eternit i blacha ocynkowana. Zmieniała się też architektura budynków mieszkalnych. Domy sprzed I wojny światowej, na ogół drewniane, charakteryzowały niewielka powierzchnia mieszkalna i ubogie wyposażenie. W okresie międzywojennym pojawiało się na wsi coraz więcej domów murowanych, ale dopiero po 1945 r. nastąpiła zmiana jakościowa w budownictwie wiejskim. Lata 60. i początek 70. XX w. cechowało przenoszenie na wieś wzorców budownictwa funkcjonujących w mieście. Miejska moda oraz standardowe projekty architektoniczne spowodowały, że w wielu regionach pojawiły się wielopiętrowe murowane budynki z wielkopłaciowymi dachami. Opisane tu przemiany nie ominęły Podhala.

W wyniku stopniowego wzrostu zamożności społeczności lokalnej (m. in. wskutek wyjazdów górali do „Ameryki” oraz rozwoju turystyki) rosła zamożność mieszkańców, co znalazło odzwierciedlenie we wzroście powierzchni mieszkań i nietypowych, bardziej urozmaiconych konstrukcjach budynków mieszkalnych.

TRADYCJA, KULTURA I KANON MIEJSCA

W artykule będą często stosowane odwołania do takich pojęć jak: tradycja, kultura, tożsamość miejsca, swojskość architektury, kanon miejsca. Tradycja¹ i kultura miejsca to zespół czynników związanych z całokształtem nawarstwień historycznych (materialnych i niematerialnych) danego miejsca, mających swój aktualny wyraz w krajobrazie. Stanowią one podstawowy składnik tożsamości miejsca jako obszaru i wnętrza krajobrazowego percypowanego przez człowieka. Powinny też tworzyć podstawę dla reguł działania w zakresie kultywowania treści danego miejsca, czy też całego wnętrza architektoniczno-krajobrazowego (GADECKI, 2005; MYCZKOWSKI, 2003).

Przez miejsce, za BOGDANOWSKIM (1972), rozumiemy „każdy fragment krajobrazu”. NOWAK (1950, cyt. z wydania III, 1997), rozwijając teorię wnętrza w architekturze krajobrazu stwierdził, iż: „*krajobraz poznaje się przede wszystkim poprzez poznawanie poszczególnych jego wnętrza*”. Wnętrzem w tym przypadku jest całe fizjonomiczne otoczenie miejsca, z którego oglądamy krajobraz. Geografia humanistyczna, reprezentowana tutaj przez TUANA (1987), przedstawia następujące sformułowanie: „*zamknięta i uczłowieczona przestrzeń staje się miejscem*”. Natomiast BRUZDA (1996) stwierdza, że „*każdy zatem krajobraz (...) zachował w mniejszym lub większym stopniu ślady lub pozostałości czy też elementy po swojej historycznej ewolucji. Mogą one być mniej lub więcej widoczne. Nierzadko są one zachowane tylko w ukształtowaniu lub warstwach geologicznych i kulturowych ziemi. Z reguły jednak, w jakiś sposób, przynajmniej we fragmentach, nawarstwienia te są w układzie i pokryciu terenu możliwe do odczytania, od-*

¹ W definicjach encyklopedycznych „tradycja jest jednym z głównych sposobów włączania przeszłości i jej treści kulturowych do aktualnej świadomości społecznej (...) powoływanie się na określone tradycje stanowi istotny czynnik samookreślenia się grup (...) narodów i społeczeństw (...) przez tradycję narodową (...) włączają one do świadomości narodowej dziedzictwo przeszłości (Nowa Encyklopedia Powszechna, T. 6, s. 434).

działają na obecne właściwości oraz formę krajobrazu. Ten zespół właściwości określić można mianem tradycji miejsca (BRUZDA, 1996). PAWŁOWSKA (2001), wprowadzając ideę swojskości w urbanistyce i architekturze, zatem zajmując się szczególnym stosunkiem emocjonalnym pomiędzy człowiekiem a miejscem, w wywodzie poświęconym tradycji miejsca stwierdziła, że: „*miejsce jest częścią przestrzeni o określonej tożsamości*”, a swojskość określiła jako szczególną relację człowieka i miejsca, którą cechują „*związki przynależności i przywiązania*”.

Kanon (z greckiego – idealny model lub reguła) umożliwia kodyfikację i dekodyfikację treści (tu: kultury i tradycji) poprzez formę; to zespół czynników składających się na formę krajobrazu danego miejsca (wnętrza), decydujących o jego wyrazie i mających swoją aktualną lub źródłowo udokumentowaną postać percypowaną przez człowieka.

Cechy budownictwa, związane z konkretnym typem osadnictwa, jako czynniki rozwoju określonych typów krajobrazu kulturowego, były także przedmiotem badań geograficznych. Podkreślić tu należy historyczne znaczenie prac DOBROWOLSKIEJ (1948) oraz ZABORSKIEGO i WRZOSKA (bez daty). Obecnie, w związku z ogólnym renesansem badań krajobrazu kulturowego, wznawiane są tego typu studia (MYGA-PIĄTEK, 2005 a, b).

BUDOWNICTWO WERNAKULARNE PODHAŁA W OBRONIE TRADYCJI I TOŻSAMOŚCI MIEJSCA

Budownictwo drewniane na Podhalu ma długą i znakomitą tradycję. W ciągu wielu wieków wykształciły się rozmaite formy i cechy konstrukcji. Podstawą odmienności architektonicznych w stosunku do innych regionów są m. in. zależności konstrukcji domu od lokalnych uwarunkowań geologicznych oraz morfologicznych terenu, a także specyficznych warunków klimatycznych (RYŃSKA, 2001).

W umiejętnym dostosowywaniu domów Podhału do warunków środowiska przyrodniczego wyraziła się „mądrość” regionalnej architektury. Odzwierciedleniem tego rozumnego stosunku była przede wszystkim korzystna orientacja budynku względem stron świata, jego usytuowanie w terenie, lokowanie w miejscach mniej wietrznych, a także jego bryła, kształt dachu, wysięgi okapów, rozmieszczenie drzwi i okien. Ukształtowanie terenu i przebieg naturalnych cieków wodnych miały w przeszłości wpływ także na wygląd całych osad i skupień osiedli, kształt siedlisk czy układ zagrody (KIELCZEWSKA-ZALEWSKA, 1971). Liczba, rodzaj i wiel-

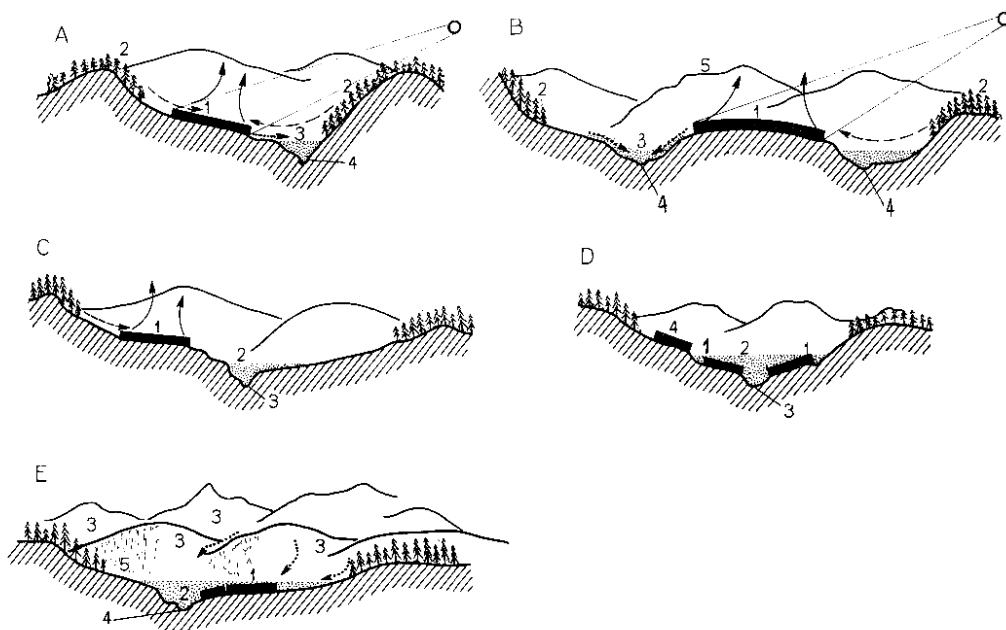
kość budynków wynikała z potrzeb gospodarstwa związanego z określonym typem gospodarki, a ten zależał, poza uwarunkowaniami ekonomiczno-polityczno-prawnymi, także od lokalnej zasobności środowiska przyrodniczego, np. jakości gleb (MATLAKOWSKI, 1892).

Powszechnie wiadomo, że właściwa lokalizacja i dobór materiałów budowlanych, a także niektóre rozwiązania konstrukcyjne w znacznym stopniu mogą zmodyfikować niekorzystne odczuwalne warunki klimatyczne. W obszarach górskich cechą szczególną są bardzo duże różnice w lokalnej topografii terenu i znaczne rozczłonkowanie form rzeźby, a także występowanie często ekstremalnych warunków klimatycznych, m. in.: rekordowych prędkości wiatrów halnych, silnych spadków temperatur w zimie, intensywnych opadów, dużej wilgotności powietrza w dolinach rzecznych, inwersji temperatury, długiego czasu zalegania pokrywy śnieżnej itp. (OBREBSKA-STARKŁOWA i in., 1995; WOŚ, 1995). W celu skutecznego ograniczenia tego wpływu wybiera się właściwą lokalizację topograficzną, która poważnie modyfikuje warunki termiczne, solarne, kierunek i siłę wiatru.

CECHY TRADYCYJNEGO BUDOWNICTWA PODHAŁAŃSKIEGO

W żadnym innym regionie nie doszło do wykształcenia tak dokładnej zgodności funkcji, konstrukcji i formy domu jak na Podhalu (TŁOCZEK, 1985). Tradycyjne budownictwo wiejskie tego regionu w swojej prostocie, a zarazem logice ma niezaprzeczalne wartości estetyczne. Domy w wyjątkowy sposób komponują się z górskim krajobrazem, będąc nieodłącznie związane z kulturą i sztuką Polski (KORNECKI, 1987).

Analiza związku lokalizacji i konstrukcji domu Podhału z topografią wykazuje ogólne prawidłowości występujące w każdych górach. Należy do nich fakt, iż wklęsłe zbocza charakteryzują się mniejszym usłonecznieniem ze względu na zasłonięcie horyzontu przez zbocza i góry, niższą temperaturą dobową powietrza, wyższą wilgotnością w stosunku do zboczy wypukłych na tej samej wysokości. Dlatego osadnictwo rozwijało się głównie na zboczach wypukłych i południowych dobrze nasłonecznionych oraz wzniesieniach osłoniętych ścianą lasu. Osady rozproszone były po górach, łąkach i polanach śródleśnych, które charakteryzują się korzystnym mikroklimatem lub nasłonecznieniem zboczy (CAPUTA, 2004). Typowe układy fizjograficzne osiedli w górach ilustruje rys. 1.

Rys. 1 Typowe układy fizjograficzne osiedli w górach wg RÓŻAŃSKIEGO (1979):

A – bardzo dobra lokalizacja osiedla na skłonie południowym: 1 – osiedle, 2 – zalesione zbocza, 3 – występowanie inwersji, 4 – potok; B – bardzo dobra lokalizacja osiedla położonego na siodle: 1, 2, 3, 4 – objaśnienia jak wyżej, 5 – osłona górską przed wiatrami; C – dobra lokalizacja osiedla: 1 – osiedle, 2 – występowanie inwersji, 3 – potok; D – zła lokalizacja większości terenów budowlanych osiedla: 1 – partie osiedla źle położone, 2 – występowanie inwersji, 3 – potok, 4 – partie osiedla racjonalnie położone – powyżej terenów występowania inwersji; E – niedopuszczalna lokalizacja osiedla: 1 – osiedla, 2 – występowanie inwersji w obrębie kotła o wąskiej bramie odpływu, 3 – duży obszar spływu chłodnego powietrza, 4 – rzeka. Strzałki – linia ciągła: prądy pionowe, linia przerywana: spływ chłodnego powietrza, linia kropkowana: ześlizgujące się chłodne powietrze.

Fig 1. Typical physiographic arrangements of housing estate in the mountains according to RÓŻAŃSKI (1979):

A – very good localization of housing estate on the south slope: 1 – housing estate, 2 – forested slope, 3 – appearing of the inversion; 4 – stream; B – very good localization of housing estate on the anticline: 1, 2, 3, 4 – explanations as above, 5 – mountain barrier from the wind; C – good localization of housing estate: 1 – housing estate, 2 – appearing of the inversion, 3 – stream; D – bad localization of housing estate: 1 – badly put parts of housing estate, 2 – appearing of the inversion, 3 – stream, 4 – parts of the housing estate rationally put above the zone of the inversion; E – the inadmissible localization of settlement: 1 – housing estate, 2 – appearing of the inversion in narrow gate to outflow of air, 3 – big area of down flow of cool air, 4 – stream. Arrows: solid line – vertical current; broken line – down flow of cool air; dot line – cold air sliding down.

Spółeczność góralska wytworzyła charakterystyczne i odmienne od innych rejonów cechy budownictwa. Tradycyjne budownictwo podhalańskie, zarówno mieszkalne, gospodarcze – szalasy, zakłady rzemiosła wiejskiego, jak i sakralne – kościoły, kaplice, było niemal całkowicie drewniane (KROH, 2002). Typowa chałupa ma konstrukcję zrębową, która nie zawodzi nawet przy silnych wiatrach halnych. Ściany stawiane są z belek zwanych płazami, zachowujących indywidualne cechy drewna. Elementy te różnią się długością, szerokością, zbieżnością, ilością sęków, żywicością itd. Wszystkie te indywidualne cechy drewna decydują o wykorzystaniu go jako budulca w konkretnym celu. Technologia naprzemiennego montażu płaz pozwala uzyskać jednolicie gładką płaszczyznę ściany wewnętrznej i dlatego uszczelnienia szpar między płazami, czyli tzw. mszenia wymaga tylko zewnętrzna część budynku. Szpary między belkami utykane są mchem lub wełnianką (cienko struganymi wiórami), które

splatane są w ciasne warkocze i ubijane w szpary. Płazy w ścianach stykających się ze sobą łączone są w węglach za pomocą skomplikowanych zamków ciesielskich. Wystające poza lico ściany końce belek stropowych, różnorodnie wyprofilowane, służą podtrzymywaniu szerokiego okapu, który skutecznie chroni ściany przed zawilgoceniem. Obramowania okien i najczęściej półkoliste drzwi łączy się konstrukcyjnie ze ścianami bezpośrednio w czasie budowy. Dodatkowe zabezpieczenie przed mrozem zapewnia montaż drzwi i okien otwieranych na zewnątrz. Tradycyjne pomieszczenia gospodarcze – stodoły i szopy najczęściej budowano od zachodu pod kątem prostym od chałupy (ŁAŚ, 2000). Rzadsze były zagrody czworoboczne – z trzech stron budynku, czwarta zamknięta płotem z bramą i furtką. Podwórko wyłożone było płaskimi, szerokimi kamieniami. Wokół obejścia prawie zawsze rosły jesiony. Chroniły one od piorunów, miały także znaczenie magiczne.

Wnętrze chałupy składało się najczęściej z izby czarnej i izby białej, rozdzielonych sienią i stanowiło klasyczny przykład chałupy jednoraktowej o podłużnym układzie symetrycznym, które w bogatszych założeniach przekształca się niekiedy w układ półtoratraktowy (TŁOCZEK, 1985; ŁAŚ, 2000). W czarnej izbie (do XX w. z klepiskiem zamiast podłogi) toczyło się życie codzienne. Biała izba miała charakter odświętny.

STYL ZAKOPIAŃSKI

Na przełomie XIX i XX w. dom podhalański został rozbudowany w związku z przybywaniem na obszar Podhala i Zakopanego coraz większej rzeszy turystów, którzy zatrzymywali się w chałupach góralskich. Przyjezdni, turyści, naukowcy, także artyści wynajmowali dla swojego użytku izbę lub też całą chałupę. W tamtym czasie w budownictwie podhalańskim pojawiły się projekty domów w stylu zakopiańskim, opracowane przez Stanisława Witkiewicza. Wykorzystał on budownictwo tradycyjne i zdobnictwo górali dodając wiele elementów, by podtatrzańskie chałupy górali przekształcić w rezydencje dla zamożniejszych przybyszów. Pierwszy obiekt w nowopowstałym stylu, willa „Koliba”, stanął w 1892 r. w pobliżu ul. Kościeliskiej i odebrany został w Zakopanem jako duże wydarzenie (BEDNAREK, 2008). Bardzo szybko pojawiły się nowe zamówienia na obiekty w tym stylu. Swoją projekt Witkiewicz oparł na tradycyjnej chałupie góralskiej, rozbudowując ją do rangi willi. Wiązało się to z poszerzeniem funkcji i przede wszystkim zmianą skali, co musiało znaleźć odzwierciedlenie w zmianach konstrukcyjnych oraz kształcie bryły architektonicznej i elementów dekoracyjnych. Koliba wymagała kamiennego fundamentu oraz ukośnej podmurówki. Budowa odbywała się podobnie jak w przypadku chałupy, przy czym zostały wprowadzone dwie poprawki. Jedna dotyczyła wyeliminowania podwaliny, która została zastąpiona przez głębsze wrąbanie węgła w szczytowej, spodniej płazie, druga natomiast dotyczyła mszenia. Szpary pomiędzy płazami nie przechodziły na przestrzał, ale zostały złączone tak, że od wewnątrz przystawały do siebie. Na belkach pierwszego wieńca stawiało się tradycyjnie słupy drzwi frontowych. Na trzeciej płazie ustawione zostały słupy otworów okiennych. W ścianę między otworami okiennymi oraz od węgła do okna wstawiono sumiki (krótkie kawałki belek). Belki okapowe były dłuższe od pozostałych i zdobione rysiami. Strome dachy kryto gontem. Ponadto do zasadniczego zrębu domu dobudowywano ganki, werandy, balkony, chodniki, przybudówki na spiżarnie, składy i drwalniki. Zdobienie poręczy, werand, balkonów, elewacji, nie było stosowa-

wane w tradycyjnym budownictwie podhalańskim, a motywy dekoracyjne czerpano nie tylko ze snycerstwa, ale także haftu, np. parzenice (BEDNAREK, 2008).

Do głównych cech stylu zakopiańskiego należały: wysokie podmurówki, duża ilość załomów, uskoków, ozdobne tarasy, ganki, wystawki i małe facjatkowe pokoje, wielkie ozdobne kominy, duża liczba pazdurów na zakończeniach licznych daszków, koronka wzdłuż kalenicy, duża różnorodność kształtów otworów okiennych, zdobienia w postaci rysiów, psów, słoneczka. Budynki były jedno- lub dwutraktowe, piętrowe, stawiane z płazów. Sosrąb² nie miał funkcji konstrukcyjnej, lecz bardziej zdobniczą (CZERWIŃSKI, 2006).

Z roku na rok przybywały w Zakopanem coraz to nowe obiekty w witkiewiczowskim stylu, m. in. wille: „Oksza”, „Dom pod Jedłami”, najpiękniejszy budynek w tym stylu, „Rialto”, „Konstantynówka”, „Grażyna”, „Chałupa pod Wykrotem”. Wiele innych budynków góralskich przechodziło rekonstrukcje i rozrastało się o nowe kondygnacje, ganki i przybudówki.

Oceniając rozwój stylu zakopiańskiego należy stwierdzić, że był on ściśle związane z sytuacją polityczno-kulturalną, jaka panowała w Zakopanem i na Podtatrzu w II połowie XIX w. W tym okresie zapanowała moda na góralszczyznę podhalańską, w tym tradycyjną architekturę chałup podhalańskich, traktowaną jako esencję „polskości”. Ideę tę wspierało krajoznawcze Towarzystwo Tatrzańskie, intensywnie działające w Galicji. Jednak w miarę upływu czasu styl zaczął się zmieniać. Szczególnie na początku XX w. powoli odchodzono od skomplikowanych rozwiązań architektonicznych, a wybierano proste i skromne rozwiązania, które zbliżały się stylistycznie do bardziej rozbudowanych chałup góralskich. Ponadto w wielu obiektach zaczęto łączyć pewne elementy z innymi stylami, a liczni projektanci wprowadzali własne rozwiązania, co jeszcze bardziej oddalało budowlę od pierwowzoru. Po 1910 r. styl zakopiański zaczął powoli zamierać, a po śmierci Stanisława Witkiewicza w 1914 r., budowano już w nim tylko sporadycznie. Nie udało się Witkiewiczowi stworzyć stylu ogólnonarodowego, co było jego celem, gdyż zasięg klasycznego wzoru ograniczył się w czasie (1892–1914) i przestrzeni (Podhale, w tym głównie Zakopane). Jedną z przyczyn jego odrzucenia było zbyt duże jego nagłaśnianie i czasami zbyt propagowanie jako ogólnopolskiego. Inną przyczyną była moda w latach międzywojennych na budownictwo mуро-

² Sosrąb – element konstrukcyjny w formie szerokiego bala, podtrzymujący belki pułapu w budynku mieszkalnym; wycinano na nim ozdobne rozety, krzyże, daty budowy, nazwiska fundatorów i różne sentencje (CZERWIŃSKI, 2006)

wane, letniskowe i miejskie. Były to przede wszystkim modernistyczne kamienice całkowicie odbiegające od elementów regionalnych lub wykorzystujące je w małym stopniu. Z całą pewnością można jednak stwierdzić, że styl zakopiański, uchronił Zakopane i całe Podhale przed obcymi wpływami konstrukcyjnymi oraz narzucił dalszy kierunek rozwoju. Po nim powstały nowe rozwiązania, które w większym lub mniejszym stopniu nawiązują do stylu zakopiańskiego, dzięki czemu powstał w dzisiejszym budownictwie, nowy styl, nowozakopiański, którego przykładem są takie obiekty, jak: Dom Turysty, czy schroniska w Dolinie Chochołowskiej i Kościeliskiej.

DZISIEJSZY STOSUNEK DO TRADYCJI ARCHITEKTONICZNYCH

Po roku 1945 r. Zakopane odeszło od jakiegokolwiek stylu w budownictwie murowanym, co skutkowało powstaniem kilku betonowych bloków. W późniejszym okresie podejmowano próby nawiązania do stylu zakopiańskiego w mniej lub bardziej efektowny sposób. Nastąpiło niepokojące zjawisko przejmowania tylko manieri „stylu zakopiańskiego” bez zrozumienia istoty jego konstrukcji. Wskutek dostępności opału (drewno, węgiel, gaz ziemny, a obecnie także energia geotermalna), nastąpiło całkowite uniezależnienie się od warunków klimatycznych. W nowych budowlach straciło na znaczeniu dążenie do dekoracyjności, natomiast zaczęła utrzymywać się maniera dominanta dachu, co daje nieproporcjonalne wysokości poddaszy. Przesadnie wydatny wielopołaciowy dach o dużym kącie nachylenia staje się formą samą dla siebie, nieuzasadnioną klimatycznie. Wyraźnie ogranicza także możliwość wykorzystania zabudowanej przestrzeni (TŁOCZEK, 1985). W takiej manierze powstają domy w Bukowinie Tatrzańskiej, Białce, Gliczarowie i Murzasichlu. Do niedawna powszechnie do pokrywania dachów wykorzystywano falisty eternit. Typową praktyką budowlaną było nadmierne podnoszenie poziomu parteru³. Również odchodzi się często od pierwotnie przyjętego materiału, zamieniając drewniane gonty na ozdobną papę lub falistą różnobarwną blachę; rzadką acz całkowicie naganną praktyką jest obijanie ścian zewnętrznych plastikowym sajdingiem (BORCZ, NIEDŹWIECKA-FILIPIAK, 2004) (fot. 1–8).

³ Było to pierwsze świadectwo przystosowania domów do wynajmu dla turystów, gdzie na wysokim parterze mieszkają domownicy, a wyższe piętra przeznaczone są pod wynajem „letników”

Obecnie budownictwo drewniane na Podhalu przeżywa renesans. Powstaje wiele restauracji, karczm, pensjonatów a nawet dużych hoteli, wybudowanych w stylu nowopodhalańskim. Niektóre łączą w sobie tradycyjne budownictwo drewniane i nowoczesne budownictwo murowane. Przykładem mogą być hotele: Czarny Potok, Sabała lub te o bardziej wyrafinowanym detalu architektonicznym, jak Litwor. Powstają wielogabarytowe hotele o nazwach całkowicie obco brzmiących na Podhalu: np. Belvedere, Bellamonte, Wersal. Nadal budowane są także domy drewniane z płazów lub ich imitacji. Domy dla gości, czyli tzw. *łózkowce*, mają cechy regionalne, ale wymiary znormalizowane: jednoautobusowy, dwuautobusowy itd. – czyli mieszczące odpowiednio 55 osób lub wielokrotność (BEDNAREK, 2008). Liczba domów prywatnych na Podhalu wzrosła w ciągu ostatnich 30 lat prawie trzykrotnie (KROH, 2002). O komercyjnym charakterze Podhala mogą świadczyć oferty turystyczne, w których „góralsko riwiera” spełni oczekiwania najbardziej wymagających przyjezdnych.

PODSUMOWANIE

Opisana powyżej ewolucja tradycyjnych wzorców wernakularnej architektury Podhala wynika z przeobrażeń motywów, z jakich architektura ta wypływała. Pierwotnie był to determinizm przyrodniczy, który wyodrębnił klasyczną architekturę wernakularną, następnie wzorec ten był podtrzymywany jako przejaw i dowód tradycji oraz swojskości miejsca, następnie styl ten został zmodyfikowany i „upiękaszony” przez modę na góralszczyznę wypromowaną w czasach Witkiewicza. Wyłom w pielęgnacji tego wzorca przyniosły czasy powojenne. Panująca powszechnie w Polsce tendencja „unowocześniania” architektury wypełniła przestrzeń Zakopanego obiektami zupełnie odbiegającymi od cech wernakularnych. Symbolicznym tego wyrazem są wybudowane w latach 80. XX w; hotele Kasprowy, Gromada czy Helios i kilkanaście mniejszych obiektów mieszkalnych, mocno odbiegających od pierwotnych wzorów regionalnych Zakopanego. Powstałe wówczas obiekty podlegają dzisiaj próbie zewnętrznych modernizacji, w celu złagodzenia ich niedopasowanej do otoczenia formy, przez przebudowę do formy w przewadze panującej i społecznie akceptowanej.

Wzrost turystyki masowej o cechach komercyjnych, nastawionych konsumpcyjnie, wymusił bardzo dynamiczny rozwój budownictwa regionalnego. Całe Podhale, a szczególnie sposób Zakopane, jest wielkim placem budowy. Powstają ekskluzywne hotele i pensjonaty nastawione na bogatego turystę, którego coraz częściej bardziej interesuje standard i wygląd hotelu, niż otoczenie krajobrazowe. Można za-

Fot. 1–4. Przykłady zmian w krajobrazie wywołanych intensywnym budownictwem
 Fot. 5–8 – Przykłady obiektów budownictwa regionalnego w Zakopanem
 (wszystkie fot. U. Myga-Piątek)

Phot. 1–4 Examples of changes in the landscape caused with intensive structure of houses and housing estates
 Phot. 5–8. Examples of objects of the regional construction in Zakopane
 (all photos by U. Myga-Piątek)

tem potwierdzić postawioną na wstępie tezę, że budownictwo regionalne Podhala jest celowo pielęgnowane jako markowa „konfekcja” turystyczna, ciesząca się zainteresowaniem turystów; budownictwo „wernakularne nowej generacji”, które staje się symbolem miejsca, jest łatwo rozpoznawalne i nosi cechy swojskości. Jednak, zdaniem autorki, prawdziwy *genius loci* opuścił Zakopane wraz z Witkiewiczem. Obecnie wskrzesza się ducha miejsca na potrzeby turystyczne.

Wnioskiem natury ogólnej jest smutny fakt, że pozostałe regiony Polski wyróżnione przez etnologów jako regiony architektoniczne, nie mogą poszczycić się równie silnym determinizmem w podtrzymywaniu cech organizacji przestrzeni lub cech budownictwa. Jedynie pozytywne przykłady takiej tradycji, pielęgnowanej przez wieloletnia, daje się obserwować w Wielkopolsce. Od kilkunastu lat tradycja miejsca zaczyna budzić się dopiero na Dolnym Śląsku.

Na zakończenie należy stwierdzić, że nie tylko Zakopane i jego okolice są miejscem pracy podhalańskich cieśli, ale właściwie cała Polska. Najwięcej budowli z płazów powstaje w okolicach Piotrkowa Trybunalskiego, Warszawy, Krakowa, Częstochowy, Karpacza. Te swoiste implanty podhalańskich elementów krajobrazu kulturowego dziwną przestrzeń całej Polski, nijaką krajobraz Mazowsza, Małopolski i Dolnego Śląska. Budowanie takich obiektów, w oderwaniu od kontekstu krajobrazowego, jest realnym zamachem na tamtejszy regionalizm architektoniczny, który najwyraźniej przeżywa wyraźny regres, lecz którego wprowadzenie Hotelu Górskich czy Zjazdów Górskich z całą pewnością nie przewycięży. Ciekawostką jest również to, że dom podhalańskich cieśli stał się markowym produktem poszukiwanym za granicą – w Niemczech, Słowacji, Czechach, Francji. Dziś, tak jak przed laty styl góralski zaczyna być utożsamiany z kwintesencją polskości. Czy na pewno słusznie?

Zróznicowana zabudowa wsi i miasteczek jest podstawowym składnikiem różnorodności krajobrazu kulturowego poszczególnych krajów i regionów. Zanik tradycyjnych form budownictwa i bezkrytyczne przenoszenie wzorców na obce tereny zagraża pełną jednolitością i unifikacją kulturową i przestrzenną.

LITERATURA

- Bednarek A., 2008: Wpływ czynników przyrodniczych i kulturowych na kształtowanie się form architektonicznych w Polsce. WNoZ UŚ, Sosnowiec (m-pis).
- Bogdanowski J., 1972: Konserwacja i kształtowanie w architekturze krajobrazu. PK, Kraków (wydanie drugie).
- Bruzda J., 1996: Kultura miejsca. Teki KUiA O/PAN, Kraków, t. 28: 81–88.
- Borc Z., Niedźwiecka-Filipiak I., 2004: Wiejska architektura drewniana, tradycja i współczesność. W: Czarnecki W., Proniewski M. (red.): Budownictwo drewniane w gospodarce przestrzennej europejskiego dziedzictwa. Wyd. WSFiZ w Białymstoku. Białystok: 35–48.
- Caputa Z., 2004: Uwarunkowania klimatyczne osadnictwa w Karpatach. W: Myga-Piątek U. (red.): Przemiany krajobrazu kulturowego Karpat, wybrane aspekty. Prace Kom. Kraj. Kult PTG, 3, Sosnowiec: 113–131.
- Czerwiński T., 2006: Budownictwo ludowe w Polsce. Sport i Turystyka, MUZA, Warszawa.
- Dobrowolska M., 1948: Dynamika krajobrazu kulturalnego. Przegląd Geograficzny, 21, 3–4: 151–205.
- Gądecki J., 2005: Architektura i tożsamość. Rzecz o antropologii architektury. Wyd. Rolewski. Złotoryja.
- Kielczowska-Zalewska, M., 1972: Geografia osadnictwa. Zarys problematyki. PWN, Warszawa.
- Kornecki M., 1987: Gotyckie kościoły na Podhalu. Wydawnictwo Literackie. Kraków.
- Krier L., 2001: Architektura. Wybór czy przeznaczenie. Arkady, Warszawa.
- Kroh A., 2002: Tatry i Podhale. Wydawnictwo Dolnośląskie. Wrocław.
- Krzysztofowicz S., 1972: O sztuce ludowej w Polsce. Wyd. Wiedza Powszechna. Warszawa.
- Łaś J., 2000: Drewniana architektura sakralnego Podhala – sto lat rozwoju techniki budowania i zdobienia. W: Wójcik A. (red.): Budownictwo ludowe w górach. Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej, Kraków: 87–102.
- Matlakowski W., 1892: Budownictwo ludowe na Podhalu. Lwów.
- Myczkowski Z., 2003: Krajobraz wyrazem tożsamości w wybranych obszarach prawnie chronionych w Polsce. Monografie, 285. Seria Architektura. PK, Kraków.
- Myga-Piątek U., 2005a: Krajobraz kulturowy w badaniach geograficznych. W: Myga-Piątek U. (red.): Krajobraz kulturowy idee, problemy, wyzwania. Prace Kom. Kraj. Kult. PTG, 4, Sosnowiec: 40–53.
- Myga-Piątek U., 2005b: Historia, metody i źródła badań krajobrazów kulturowych. W: Szponar A., Horska-Schwarz S. (red.): Struktura przestrzenno-funkcjonalna krajobrazu. Problemy ekologii krajobrazu, 17. Wrocław: 71–77.
- Nowak Z., 1997: Przyrodnicze elementy planowania regionalnego i udział w nim architektura. Politechnika Krakowska Kraków (wyd. trzecie, jubileuszowe).
- Obrebska-Starkłowa B., Hess M., Olecki Z., Trepińska J., Kowanetz L., 1995: Klimat. W: Warszńska J. (red.): Karpaty polskie. UJ, Kraków: 31–47.
- Oliver P., 2003: Dwellings. The Vernacular House World Wide. Phaidon Press Limited. London.
- Oliver P., 2006: Built to meet Leeds. Cultural issues in Vernacular Architecture. Elsevier, Architectural Press, Oxford.
- Orłowicz M., 2008: Wpływ warunków klimatycznych na kształtowanie się tradycyjnych stylów zabudowy w wybranych regionach Azji. WNoZ UŚ, Sosnowiec (mpis).
- Pawłowska K., 2001: Idea swojskości miasta. Politechnika Krakowska, Kraków.
- Różański S., 1979: Osadnictwo a środowisko Polski. PWN, Warszawa.
- Ryńska E., 2001: Bioklimatyka a forma architektoniczna. Wyd. Politechniki Warszawskiej, Warszawa.
- Tłoczek I., 1985: Dom mieszkalny na wsi polskiej. PWN, Warszawa.
- Tuan Y. F., 1987: Przestrzeń i miejsce. PIW, Warszawa.
- Woś A., 1995: Zarys klimatu Polski. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Zaborski B., Wrzosek A., (bez daty): Antropogeografia. Nakładem Trzaski, Everta i Michalskiego sp. akc., Warszawa.